

Az átalakuló hazai felsőoktatás munkaerő-piaci szemmel

„ A többciklusú képzésre történő áttérés kapcsán az egyik legnyitottabb kérdés, hogy mihez kezd majd a munkaerőpiac az új típusú alap- és mesterképzést elvégző hallgatókkal, hogyan alakítja át az új képzési szerkezet a diplomás munkaerőpiacot. Mivel erről egyelőre nincs kézzelfogható tapasztalat, csak prognózisok állnak rendelkezésre, amelyek részben azokra az elmúlt években készült empirikus felmérésekre¹ épülnek, amelyek ezt a kérdést is érintették. A munkáltatói oldal információhiányából következően fennáll a veszélye annak, hogy átmeneti ideig – képzési területenként eltérő mértékben – az új BA szakos pályakezdeők hátrányban lesznek az elhelyezkedésnél a hagyományos képzésben részt vett diplomásokkal szemben. Ennek megelőzése érdekében szükséges lenne az új képzési szerkezetről hatékony tájékoztató tevékenység kifejtése a diplomásokat is alkalmazó munkaerő-piaci szereplők körében. „

Diplomás munkaerőpiac a többciklusú képzés bevezetésekor

Az elmúlt évtizedekben a hallgatói létszám a rendszerváltás előtti négyszeresére, a kibocsátás pedig a kétszeresére nőtt. Mindezzel párhuzamosan és a fentiekkel szorosan összefüggésben az 1990-es évek elejétől a diplomával és a diplomával nem rendelkezők közötti társadalmi különbségek jelentősen nőttek, akár a munkanélküliségi arányokat, a jövedelmi helyzetet, vagy az ezekkel a faktorokkal szorosan összefüggő egészségi állapotot, várható élettartamot² vizsgáljuk. A teljes népességet figyelve a valamilyen felsőfokú diplomával rendelkezők bére közel kétszer akkora, mint a középiskolai végzettségűeké, ez a hasonló oktatási rendszerű európai országoknál is jóval magasabb arány. Sőt, nálunk az egyetemi és főiskolai bérek között is jelentős eltérések vannak: a főiskolai végzettségűek átlagkereseténél az egyetemi végzettséggel rendelkezők jövedelme az egész életpályát tekintve több mint a duplája. Egyes kutatások³ ugyanakkor ennek a jövedelmi ollónak a csökkenéséről számolnak be, s a többciklusú képzéssel, a főiskola és egyetem közötti éles határ-

(1) Jelen íráshoz az alábbi kutatások anyagait használtuk fel:

OFIK/Universitas Press: Diplomás munkaerőpiac és felsőoktatás c. kutatási programban mélyinterjú kutatás a hazai felsőoktatásról – összesen 87 interjú diplomásokat alkalmazó munkáltatók, fejedelmű cégek, korporációs szervezetek körében (2005–2006);

PH Felsőoktatási Kutatóintézet: Diplomával a munkaerőpiacon (Munkaerő-piaci igények és képzési programok összehangolása c. kutatási program keretében)/Szerepi Anna: Munkaadók és fejedelmű cégek a munkaerőpiacról és az oktatási rendszerről (2006); <http://www.hier.iif.hu/hu/munkaero.php>

Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet Diplomás pályakezdeők helyzete és kilátásai az üzleti szféra munkaerőpiacán (2007); www.gvi.hu

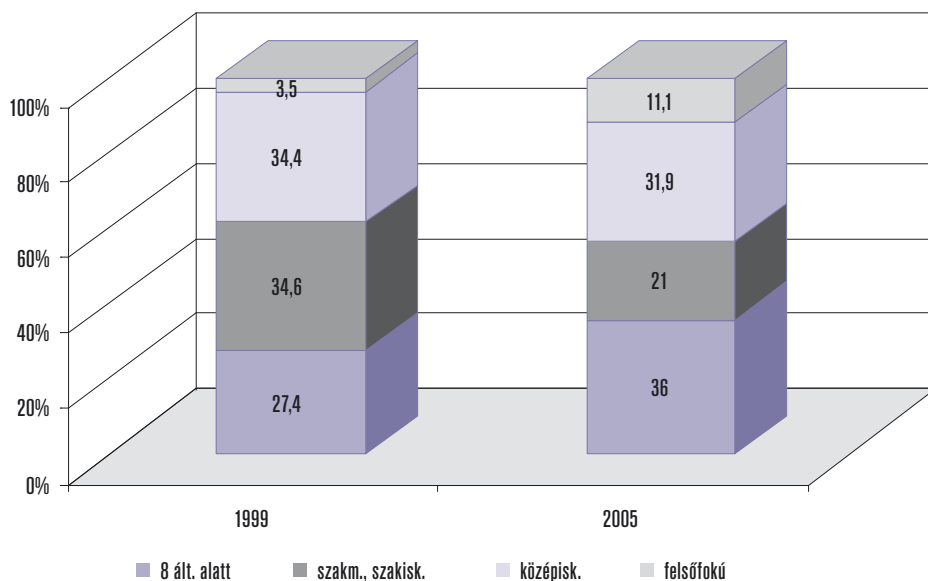
(2) http://www.eski.hu/new3/politika/zip_doc_2006/iskolazottsag_halandosag.pdf

(3) <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a832.pdf>

vonaltűnésével várhatóan e tendencia folytatódik, természetesen szakterületenként eltérő mértékben. Mindez általánosságban is jellemző a diplomások társadalmi, jövedelmi előnyére, amely a nagy létszámú diplomások kibocsátás miatt várhatóan csökken a következő években.

A diplomás munkanélküliség jelensége új, és inkább ez okoz sokak számára meglepetést, eredményez számos drámai hangú újságcikket, mintsem a tendencia mértéke. A korábbi nézet szerint ugyanis a felsőoktatási expanzió egyik motorja a kiváló elhelyezkedési lehetőség volt, így érthető sokakban az értetlenség e jelenség láttán. A statisztikákat nézve – a pályakezdeket leszámítva – a diplomával rendelkezők jó részének azonban nem jelent komoly veszélyt a munkanélküliség (legalábbis egyelőre), de jóval nehezebbé vált és válik az elhelyezkedés, mint korábban. Az általánosságban egy csökkenő, majd mérsékelten emelkedő munkanélküliségi ráta mellett a diplomások hasonló mutatói továbbra is igen kedvezőek: míg a teljes lakosság 7-8%-a munkanélküli, ez a diplomával rendelkezők körében kb. 2% körül van.⁴ Ugyanakkor az Állami Foglalkoztatási Szolgálat adatai szerint 1999-hez képest jelentős eltolódás figyelhető meg a munkanélküliek összetételében: a 2000-es évek elején nőtt a diplomával rendelkezők aránya a munkanélkülieken belül, és különösen jellemző ez a pályakezdezők körében.

1. ábra. A regisztrált pályakezdező munkanélküliek iskolai végzettség szerinti megoszlása (Forrás: Állami Foglalkoztatási Szolgálat)

Sokak szerint a statisztikai adatoknál azonban némileg nagyobb a diplomás munkanélküliek száma, valós aránya, amit azzal magyaráznak, hogy a diplomások nagyobb részben mulasztják el a munkaügyi szerveknél való jelentkezést, és túlnyomó többségük el tud helyezkedni, azonban nem minden esetben kapnak a végzettségüknek megfelelő állást. Ehhez hozzájárul az – a másutt is megfigyelt jelenség –, hogy a munkáltatók előszeretettel alkalmaznak alacsonyabb beosztásban is diplomásokat, a gazdaság ugyanis igényli a diplomásokat, de nemcsak diplomás munkakörökben.

(4) <http://www.hier.iif.hu/hu/munkaero.php> pp 22

A diplomások olyan készségekkel, erényekkel, ismeretekkel rendelkeznek, mint a kommunikációs készség, a tájékozottság, az általános műveltség, amelyek ma már minden munkakörben felértékelődtek, s jelentősen növelhetik egy cég versenyképességét, presztízsét. Mindez persze azzal a sajátos következménnyel is jár, hogy ha a diplomások jelentős része képzettségénél alacsonyabb szintű követelményeket támaztó munkakört tölt be, akkor a nem felsőfokú végzettségű munkavállalók rovására, az ő kizorításukkal jut munkahelyhez. A diplomás-túltermelés így rejtve marad, ez nagyrészt az alacsonyabban képzettek soraiban okoz nagyobb munkanélküliséget. Egy hazai személyzeti tanácsadó felmérésében a résztvevő vállalatok 67 százaléka bizonyos munkakörök esetén túlkinálatot tapasztal a piacon, azaz többen jelentkeznek egy-egy betöltött állásra. Ennek okaként a leggyakrabban a munkaerőpiacon tapasztalható túlképzést említették. A vállalatok 42%-a számolt be arról, hogy bizonyos munkakörökben túlképzett munkavállalókat alkalmaz.

A diplomás munkanélküliség vizsgálatánál fontos különbséget tennünk a diplomások száma és a között, hogy az adott gazdasági–munkaerő-piaci igényekhez képest mekkora a diplomás munkaerő kínálat. A fejlettebb uniós tagállamokhoz képest nálunk kisebb a diplomások aránya: az Európai Unió régi tagállamaiban a 25–64 év közötti férfiak 23, a nők 20%-a rendelkezik a felsőoktatásban szerzett diplomával, ugyanezek az arányok Japánban 36 és 32%, az Egyesült Államokban pedig – az egész populáció átlagát nézve – 37%, míg Magyarországon 10% körül mozog. A gazdasági fejlettséghez képest ugyanakkor nem ilyen kedvezőtlen a kép (22 európai országot összehasonlítva a GDP tekintetében a 19., míg a diplomások arányát tekintve a 15.-ek vagyunk), bár a gazdaság igényeinek pontosan megfelelő diplomás létszámot problémás lenne meghatározni.

A diplomás munkanélküliség jelensége kapcsán eltérőek a vélemények a tekintetben, hogy mindez minek köszönhető: a gazdaság felvevő képességéhez képest túl sok a diplomások száma összességében vagy a képzés szerkezete rossz, nem alkalmazkodik megfelelően a munkaerőpiac igényeihez. Erre az ellentmondásos helyzetre jellemzően minden kutatás arról számol be, hogy a munkaerőpiac részéről a gyakorlati alkalmasságot, ismereteket „kérik számon” legelsősorban a diplomásoktól, ezzel szemben a jövedelmi statisztikák, munkanélküliségi adatok azt mutatják, hogy inkább az elméleti felkészültséget biztosító egyetemi végzettségűeket preferálják a munkaerő kiválasztásánál. Ennek pontos okait nem ismerjük, sokak szerint nem a képzés eltéréseiben keresendők, hanem abban, hogy az egyetemet végzettek képzettségükkel nem szorosan összefüggő kompetenciáik miatt vannak előnyben.

„Bologna” után

A diplomás munkaerőpiac fentebb ismertett néhány tendenciája is jól jelzi, hogy dinamikus folyamatok indultak meg e téren, amelyek iránya, következményei sok esetben még nem teljesen láthatóak. Ebbe a képlékeny és számos pontján bizonytalan helyzetbe „érkezik” három év múlva közel 60 ezer alapszakot végzett diplomás pályakezdő, akik – mint fentebb láttuk – korántsem rendelkeznek olyan biztató elhelyezkedési perspektívákkal, mint a korábban, még a hagyományos képzésben végzett társaik. A többciklusú képzés alapvetően árajzolja tehát a diplomás munkaerőpiacot, azonban ma még nehezen megjósolható, hogy a felhasználói oldal miképp fogadja majd a végzetteket.

Az elmúlt évben a bolognai átalakulás várható munkaerő-piaci hatásaival több empirikus kutatás is foglalkozott, amelyek eredményei szembesíthetnek minket olyan, ma még nem pontosan látható következményekkel, amelyek nehezíthetik az alapszakon végzettek elhelyezkedését, s hatékony eszközök alkalmazásával megelőzhetőek lehetnek. Az alábbiakban az elmúlt években készült kutatásokból ragadunk ki néhány ilyen problémát.

Információhiány és következményei

Általánosan megfigyelhető, hogy a munkáltatók, szakmai szervezetek nem követik nyomon a felsőoktatásban zajló változásokat, nincs naprakész és pontos információjuk a képzési kínálatról, annak változásairól. Ez visszavezethető a hazai felsőoktatásban az elmúlt másfél évtizedben lezajlott jelentős átalakulásra, amely egy kivülálló számára csak nehezen követhető. Az okok között találjuk a diplomás túlkínálatot, ami nem ösztönzi a munkáltatókat, ágazati korporációs szervezeteket arra, hogy informálódjanak a felsőoktatás aktuális kérdéseiről. A munkahelyeken a többciklusú képzés első érzékelhető változásai csak 2010 körül lesznek kézzelfoghatóak, a bolognai átalakulásról is csak hézagos ismereteik vannak a megkérdezett munkáltatóknak, munkaerő közvetítéssel foglalkozó cégek túlnyomó többségének. Bár az újabb kutatások e téren pozitívabb képet mutatnak, a legtöbben mégis csak általános szinten tudnak nyilatkozni a felsőoktatási képzésről, változásokról, a leggyakoribb már-már közhelyszerű megállapítás, hogy a képzés nem követi a munkaerőpiac igényeit. Ugyanakkor a már dolgozó diplomások felkészültségéről jóval pontosabb képpel rendelkeznek a munkáltatók, erről részletesen be is számolnak az interjúk során.

Az okok feltárása mellett legalább olyan fontos annak megválaszolása, hogy a megtapasztalt információhiánynak milyen következményei lehetnek, lesznek, a diplomások alkalmazására nézve. Az egyik legfontosabb fejlemény lehet, hogy az új képzési rendszert nem ismerő munkáltatók inkább azokat a diplomás munkavállalókat fogják preferálni, akik a hagyományos képzésben szereztek diplomát, mert azokat a végzettségeket ismerik jobban, sokan nem fogják tudni, hogy az új BA végzettségek, diplomák mögött milyen képzési program van. Mindezzel párhuzamosan a diplomás munkaerőpiacon átmeneti ideig fennáll egy olyan helyzet is, amelynek során az elhelyezkedéskor az alapszakos végzettségű pályakezdők duplán is hátrányban lesznek azokkal szemben, akik hagyományos képzésben szereztek diplomát, és már rendelkeznek munkatapasztalattal.

„A Bologna-folyamatról, az új képzési színtről kevés a cégek információja, ezért ez kezdetben valószínűleg rontani fogja a munkaerő-piaci helyzetet.”

Az átmeneti időszakra a munkáltatók közül is sokan tekintenek pesszimistán, s azt prognosztizálják, hogy szükség lesz az első alapképzésben végzett évfolyamok munkaerőpiacra kerülése után 3-4 év átmeneti időszakra, amíg a munkáltatók jobban megismerik a frissen végzett bachelor szakos diplomásokat. Mindez még akkor is bekövetkezhet, ha a munkáltatók igényei szerint a betölten-dő munkakör jellege inkább indokolna egy alapképzésben szerzett végzettséget, mégis az általuk magasabb szintűnek vélt képzést preferálják, és nagyobb jövedelmet biztosítanak a hagyományos képzésből kijövő hallgatók számára. Hasonló folyamat zajlott le a 90-es években, amelynek során az új főiskolákkal és szakokkal szemben a munkáltatók közül sokan a bizalmatlanságukat fejezték ki, majd néhány év után a főiskolai végzettség felértékelődése figyelhető meg a munkaerőpiacon.

Sokak szerint az is várható, hogy a munkáltatók egy része a BA végzettséget a hasonló hagyományos főiskolai végzettséggel azonosítja majd. Ez esetben különösen érdekes lehet, hogy miképp értékeli a jelenlegi főiskolai képzést az egyetemi oktatáshoz képest. A megkérdezett munkáltatók többsége markáns különbséget lát a kettő között, elsősorban a gyakorlati képzés terén vannak a főiskolák előnyben szerintük. Ugyanakkor többen hangsúlyozzák az egyetemek nagyobb ismertségét, presztízsét, ami fontos szempont lehet a kiválasztásnál, s magyarázhatja az egyetemi végzettség ma is jellemző preferálását. Összességében azonban itt is az látszik, hogy a munkáltatóknak

egyre kevésbé fontos a végzettség helye, legyen az főiskola vagy egyetem, s ahogy egyre nagyobb munkatapasztalatra tesz szert valaki, ez a szempont úgy lesz egyre jelentéktelenebb. Ugyanakkor a munkatapasztalattal nem rendelkező pályakezdőknél, valamint egyes speciális szakirányú végzettséget feltétlen igénylő munkakörökben még meghatározó a diplomaszerezés helye.

A fenti átmeneti időszakot lerövidítheti, ha a munkaerő-piaci szereplők a korábbi hagyományos képzésben végzetteknek alacsonyabb diplomás bérral fogják alkalmazni a BA szakon végzetteket. Hasonló véleményen vannak a megkérdezett rektorok, oktatók is: azáltal, hogy a képzést kétfázisúvá tették, szerintük megvan a veszélye annak, hogy a BA/BSc fokozaton tanultak alaplómájára több szempontból is kevesebbet ér majd, mint a régi egyetemi diploma, az alapképzés egyfajta „kitolt érettségi” lesz. Mindez öngerjesztő folyamatot indíthat el, hiszen, ahhoz, hogy valaki érvényesüljön, mindenképpen szüksége lesz minimum egy alaplómára, emellett viszont nem várhat el „a régi diplomához” mért fizetést, értelmiségiként való megbecsülést a munkaerőpiacon, hiszen nem lesz olyan képzettsége, ami ezt indokolná, lényegében jelentős részük „betanított szellemi munkásként” fog tevékenykedni.

„Lehet, hogy örülnek majd a 3 éves szakosoknak, mert azokat alacsonyabb bértétellel lehet beállítani. Diplomás ugyan, de alacsonyabb pénzzel, és majd betanítják valamire.”

Munkaerő-piaci szereplők értékelése

A fenti bizonytalanság csökkentését és az új képzések munkaerő-piaci alkalmazhatóságának zálogát többen abban látják, hogy az új képzési rendszer kidolgozásába intenzívebben be kellett volna vonni a munkaerőpiaci szereplőit is. Az átmeneti időszak, s annak nem kívánt negatív hatásaival szemben a munkáltatók szerint nagyon fontos, hogy a felsőoktatási intézmények még a kibocsátás előtt megkezdjék azt a felvilágosító, kommunikációs munkát a munkaerőpiaci irányába, amelynek során tájékoztatniuk kell a majdani munkáltatókat, hogy milyenek ezek az új képzési programok, egyes szakképesítés mögött mi van.

„Aki ezt a tudásgyár képez, kapnak egy nem is diplomát, három év után, ha nem tanulnak tovább, akkor betanított értelmiségiek lesznek.”

Egy-egy alapszak képzési tartalmára vonatkozó információhiány miatt fontos megvizsgálunk, hogy a munkáltatók általában mit gondolnak a bolognai átalakulásról, ami jelentősen befolyásolhatja az alapszakos képzés megítélését és végső soron a BA szakos diplomások elhelyezkedését is. Az átalakulásról kialakított munkáltatói nézeteket csoportosítva az alábbi vélemény típusokat különböztethetjük meg, egyfajta attitűdskálát felállítva:

- az *elutasítók* táborába tartoznak azok, akik egyet nem értésüket fogalmazták meg a változásokkal szemben, voltak, akik üres reformoknak minősítették az átalakulást, akik szerint a kreditrendszer is csak zűrzavart okozott, míg a bolognai átállás csak fokozza ezt. Mások szerint a külföldi minták nem alkalmazhatóak nálunk,
- a *peszsimisták* szerint a változások mögött finansziális szempontok vannak, azaz a képzési idő lerövidülése kevesebb forrást igényel,

- a *feltételen egyetértők* közül sokan fogalmazták meg kételyüket, nemcsak a BA, hanem MA szakos diplomák majdani munkaerő-piaci fogadtatását illetően is, attól tartva, hogy az MBA vagy PhD képzéshez hasonló túlképzési problémát fog jelenteni a mesterképzés,
- a *támogatók* körében pedig igen pozitív a fogadtatása annak, hogy a tanulmányi idő lerövidül, az alapképzés és specializált tudást adó mesterképzés szétválasztását jó elképzelésnek tartják.

A sok kérdőjel mellett általánosságban azt mondhatjuk, hogy az átalakulással a megkérdoztetek többsége egyetértett, sokan a felsőoktatás általuk vélt problémáira látnak megoldást az átalakulásban. A munkáltatói oldal a felsőoktatást érintő legfőbb problémákat az alábbiakban látja: tömegképzés, színvonalcsökkenés és túlképzés, gyakorlati, kompetencia alapú képzés hiánya, felsőoktatási intézmények rugalmatlansága, a képzés nem felel meg a vállalati elvárásoknak, rossz a felsőoktatási finanszírozása, nyelvi képzés alacsony volta, felsőoktatás és munkaerőpiac közötti kapcsolatok nem elégségesek, túl hosszú tanulmányi idő. A fenti felsorolásból is látható, hogy a munkáltatók által megfogalmazott problémák egy részét azonban az átalakulásnak sikerült jól azonosítania: ilyen a tömegképzés, gyakorlati képzés hiánya vagy a tanulmányok időtartamának problematikája.

Alapszakos diplomák esélyei a mérnököktől a bölcsészekig

Az alapszakos diplomával rendelkezők munkaerő-piaci esélyeit eltérően ítélik meg képzési területenként. A műszaki képzések terén mind a munkáltatók, mind az intézményekben oktatók bizakodóak az alapszakot végzettek sikeres elhelyezkedése kapcsán, hiszen a felvevőpiac „mérnökhányban szenved”. Hatékonyabbnak tűnik 3 év alatt egy általános ismeretekkel rendelkező mérnököt képezni, akit természetesen a munkáltatója a saját elvárásai szerint tanítat tovább, mint egy valamilyen szakirányban járatost, aki nem feltétlenül a szakirányának megfelelő képzésben helyezkedik el. A mérnököket alkalmazók egyöntetű véleménye, elvárása, hogy a felsőoktatási intézményekből kikerülők esetében az elméleti ismeretek meglegyenek, rendelkezzenek egy „általános gondolkozási móddal, ami egy mérnökembertől elvárható”, ez a legtöbbször problémamegoldó képességet, kreativitást és csoportmunkában való együttműködési készséget jelent. A műszaki és mérnökképzésben résztvevők a legoptimistábbak, elsődlegesen a jelenleg is megfigyelhető munkaerő-kereslet miatt, de mindehhez a műszaki területen oktatók, intézményvezetők azt is hozzátették, hogy a műszaki szakok többciklusú átállása nem az eddigi képzés „kettévágását” fogja eredményezni, hanem egy minőségileg új képzési tartalmat.

A legnagyobb kételyek a bölcsészképzés kapcsán vannak, hiszen a bölcsész diploma munkaerő-piaci hasznosíthatóságáról a hagyományos képzés kapcsán sincsen túl sok információ. A várható tendenciák megítélése azonban korántsem egyértelmű. Az egyetemek és főiskolák pályakövetési gyakorlatát vizsgáló elemzések szerint a bölcsész- és társadalomtudományi szakokat oktató karokon figyelhető meg a legkisebb aktivitás a munkaerőpiac irányába, akár a pályakövetés gyakorlatát, akár a végzettek ilyen irányú felkészítését vizsgálva. Mindezek nem e diszciplínák sajátosságaiból fakadnak közvetlenül, sokkal inkább azzal magyarázhatók, hogy a bölcsész, illetve humán szakok legtöbbször nem rendelkezik olyan releváns munkaerő-piaci környezettel, mint a műszaki, gazdasági vagy egészségügyi pályák. Éppen ebből adódik, hogy a bölcsész szakokon sokkal nehezebb a bolognai rendszer gyakorlatorientáltságát biztosítani, a felhasználói szféra legtöbbször megfoghatatlan vagy nincs is kapcsolat vele, sok a pályaelhagyó. Azonban a bölcsészek olyan tudásanyaggal rendelkeznek, amely jól konvertálható az élet számos területén. Már most is megfigyelhető, hogy a mun-

káltatók körében az új munkaerő kiválasztásának szempontjai között a legfontosabbak a jelentkező kompetenciái, amelyek gyakran háttérbe szorítják a szakmai tudást. Vélhetően az alapképzéssel diplomát szerzők egyre nagyobb száma még inkább erősíteni fogja ezt a folyamatot, vagyis egyre inkább a kompetenciák, készségek dominálnak a munkaerőpiacon. Mindez pedig a bölcsész, humán végzettségűeket részesítheti előnyben, hiszen a képzés során megszerzett tudást jól tudják konvertálni, személyes kompetenciákkal (kommunikációs, kapcsolatteremtő vagy elemző készség) és magasabb szintű általános műveltséggel rendelkeznek.

IRODALOM

BERDE Éva – CZENKY Klára – GYÖRGYI Zoltán – HÍVES Tamás – MORVAY Endre – SZEREPI Anna 2006. *Diplomával a munkaerőpiacon*. Budapest, PH Felsőoktatási Kutatóintézet

GALASI Péter 2002. Fiatal diplomások életpálya vizsgálata In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György szerk. *Társadalmi riport 2002*. Budapest, TÁRKI 245–255.

KERTESI GÁBOR – KÖLLŐ János 2006. Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke In: *Közgazdasági Szemle*, 2006. március, 201–225.

KOVÁCS Katalin – HABLICSEK László 2007. *Iskolázottság és halandóság*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

SELMECZY Iván 2006. *Az üzleti szféra felsőfokú végzettségű pályakezdeők iránti kereslete, ennek várható alakulása és a pályakezdeők tudásával való elégedettség 2005-ben*. Budapest, MKIK Gazdaság- és Vállalkozáselemző Intézet

A Budapesti Műszaki Egyetem központi épülete 1909 körül